

Bartosz Kuła

Akademia Wymiaru Sprawiedliwości w Warszawie

<https://orcid.org/0000-0002-5973-1188>

bartosz.kulan@aws.edu.pl

Współpraca Zygmunta Bugajskiego (1887-1940) z „Przeglądem Więziennictwa Polskiego w latach” 1925-1939

Zygmunt Bugajski's (1887-1940) cooperation with the “Polish Prison System Review” in the years 1925-1939

Streszczenie

Prezentowany artykuł dotyczy współpracy Z. Bugajskiego z „Przeglądem Więziennictwa Polskiego”, czasopismem wydawanym przez Związek Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej oraz później Kasę Wzajemnej Pomocy Funkcjonariuszów Straży Więziennej. Artykuł podzielony został na cztery części. Dwie zasadnicze oraz wprowadzenie i zakończenie. Najistotniejszym elementem artykułu są zagadnienia dotyczące drogi polskich więźniaków do utworzenia czasopism penitencjarnych oraz współpracy Z. Bugajskiego z „Przeglądem Więziennictwa Polskiego”. Pierwsze z zagadnień ukazuje w ujęciu historycznym tworzenie czasopism więziennych w międzywojennej Polsce oraz ich przekształcenia, z których ostatecznie wyłonił się „Przegląd Więziennictwa Polskiego”. Druga część skupia się na współpracy Z. Bugajskiego z czasopismem oraz jego pomocą przy różnych inicjatywach promowanych przez Związek Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, a później Kasę Wzajemnej Pomocy Funkcjonariuszów Straży Więziennej.

Słowa kluczowe: Przegląd Więziennictwa Polskiego, Zygmunt Bugajski, czasopisma penitencjarne, Straż Więzienna, historia penitencjarystyki

Abstract

This article discusses Z. Bugajski's cooperation with "Polish Prison System Review" published by the Association of Prison Employees of the Second Republic of Poland and later by the Prison Guard Officers' Mutual Aid Fund. The article is divided into four parts: two main sections, followed by an introduction and conclusion. The most important elements of the article concern the path Polish prison workers took to establishing penitentiary journals and Z. Bugajski's cooperation with "Polish Prison System Review." The first section provides a historical perspective on the creation of prison journals in interwar Poland and their transformations, ultimately resulting in "Polish Prison System Review". The second section focuses on Z. Bugajski's collaboration with the journal and his assistance in various initiatives proposed first by the Association of Prison Employees of the Second Republic of Poland and later by the Prison Guard Officers' Mutual Aid Fund.

Keywords: Polish Prison System Review, Zygmunt Bugajski, penitentiary magazines, Polish Prison Guards 1918-1939, history of penitentiary science

Wstęp

Zygmunt Bugajski jest przez wielu penitencjarystów uznawany za jednego z twórców systemu więziennego II Rzeczypospolitej. W ostatnim czasie jego działalność doczekała się monografii¹. Jednak w związku z 100-rocznicą utworzenia „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” warto przypomnieć jego wkład w utworzenie czasopisma. Z. Bugajski urodził się w Dąbrowie Górniczej w 1887 r. jako pierworodny syn Waleriana i Emilii

¹ Zob.: B. Kułan, *Nieznana ofiara Katynia. Zygmunt Bugajski (1887-1940) prawnik i penitencjarysta*, Kraków 2017, ss. 391. W przypadku innych prac dotyczących Z. Bugajskiego. Zob.: Idem, *Poglądy Zygmunta Bugajskiego (1887-1940) na wychowanie fizyczne więźniów oraz ich praktyczna realizacja w systemie penitencjarnym II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2020, nr 2, s. 54-75; K. Chmielewski, *Zygmunt Bugajski (1887-1940) i jego koncepcje dotyczące wybranych elementów kary więzienia*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2016, nr 92, s. 159-184.

z domu Topór-Jasińskiej². Ojciec Z. Bugajskiego w czasach zaborów pracował jako urzędnik sądowy, a później komornik m.in. w Dąbrowie Górniczej, Piotrkowie Trybunalskim oraz Radomsku³. W odrodzonej II Rzeczypospolitej pełnił swoje obowiązki jako naczelnik więzienia na Łukiszkach w Wilnie, a później jako sędzia pokoju przy Sądzie Okręgowym w Suwałkach⁴. Z. Bugajski ze względu na pracę ojca i częste zmiany miejsca zamieszkania podejmował naukę w różnych miejscowościach. Początkowo kształcił się w progimnazjum w Pińczowie, a później w Gimnazjum Męskim w Piotrkowie Trybunalskim. Z drugiej ze szkół został usunięty ze względu na udział w strajku szkolnym w 1905 r., podczas którego uczniowie domagali się m.in. wprowadzenia języka polskiego jako wykładowego. Po usunięciu z piotrkowskiego gimnazjum Z. Bugajski kontynuował naukę w Radomsku. Jednak już wtedy zaangażował się w działalność Polskiej Partii Socjalistycznej (dalej jako: PPS) Frakcji Rewolucyjnej. Ojciec Zygmunta obawiając się o przyszłość syna oraz aresztowanie przez żandarmerię, wysłał go do gimnazjum w Sierpuchowie w pobliżu Moskwy. Również z tej placówki Z. Bugajski został usunięty za organizowanie kółek socjalistycznych⁵. Ostatecznie udało mu się uzyskać maturę w sposób eksternistyczny, jednak na przeszkodzie w rozpoczęciu studiów uniwersyteckich stanęło świadectwo „prawomyślności”, którego Z. Bugajski nie mógł uzyskać ze względu na swoją działalność

² Małżeństwo Waleriana i Emilii doczekało się także innych dzieci. Najstarsza siostra Z. Bugajskiego o imieniu Maria zmarła w 1922 r. w związku z powikłaniami po zapaleniu wyrostka robaczkowego. Młodszy brat Z. Bugajskiego o imionach Jerzy Bohdan przyszedł na świat w 1900 r. Już w wieku 16 lat zaangażował się w działalność Polskiej Organizacji Wojskowej w Częstochowie i Radomsku. W listopadzie 1918 r. brał czynny udział w rozbrajaniu niemieckich wojsk okupacyjnych. Po odzyskaniu niepodległości wstąpił do Wojska Polskiego i brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Po zakończeniu wojny pozostał w armii aż do 1939 r. Dosłużył się stopnia kapitana i walczył w wojnie obronnej. Dostał się do niewoli sowieckiej i został osadzony w obozie w Starobielsku. Wiosną 1940 r. został zamordowany w Charkowie. Najmłodsza siostra Z. Bugajskiego o imieniu Irena urodziła się w 1903 r. i wzorem najstarszego brata rozpoczęła karierę w więziennictwie. Po ukończeniu studiów prawniczych pracowała jako asystentka w kobiecym więzieniu przy ul. Dzielnej 26 w Warszawie. Następnie pełniła służbę pomocniczką naczelnika m.in. w Areszcie Centralnym przy ul. Daniłowiczowskiej 7 w Warszawie. Po wybuchu II wojny światowej zaangażowała się w prace konspiracyjne i pełniła służbę w więzieniu na Pawiaku oraz w Areszcie Centralnym w Warszawie. Za swoją działalność polegającą m.in. na pomocy więźniom politycznym i Żydom była przenoszona dyscyplinarnie. W czasie pełnienia służby na Pawiaku brała udział w próbie uwolnienia prezydenta Stefana Starzyńskiego. W 1943 r. została aresztowana przez Gestapo i poddana brutalnemu śledztwu przy Alei Szucha. Następnie została wywieziona do obozu w Auschwitzu gdzie zmarła w styczniu 1944 r. Zob.: B. Kułan, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 51-55, 260-264; Idem, *Strażniczek z Pawiaka. Wanda Gawryłow-Jankowska (1907-1994) i Irena Wirszyłło (1903-1944) w świetle dokumentów Komisji Historii Kobiet*, „Res Historica”, 2021, nr 52, s. 439-461; Idem, *Konspiracyjna działalność Ireny Wirszyłło (1903-1944) – strażniczki więziennej z Pawiaka i Aresztu Centralnego w Warszawie*, „UR Jorunal of Humanities and Social Sciences”, 2017, nr 4, s. 77-95.

³ Idem, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 50.

⁴ Ibid.

⁵ Ibidem, s. 58.

w PPS Frakcji Rewolucyjnej. Również w tym przypadku z pomocą przyszedł ojciec Z. Bugajskiego, który zdobył dla niego oświadczenie w innej guberni⁶. W związku z tym Z. Bugajski mógł rozpocząć studia prawnicze na Uniwersytecie w Moskwie. Dalsza edukacja nie obyła się bez pewnych perturbacji. W 1911 r. Z. Bugajski zaangażował się w strajk studencki i został relegowany ze studiów. Uniknął też w tym czasie służby wojskowej, najprawdopodobniej ze względów zdrowotnych. Dzięki wstawiennictwu profesorów uczelni Gabriela Szerszeniewicza⁷ oraz Siergieja Poznyszewa⁸ Z. Bugajski wrócił na Wydział Prawa Uniwersytetu w Moskwie i ukończył studia w 1913 r. Następnie podjął naukę na Wydziale Ekonomicznym Instytutu Handlowego w Moskwie, gdzie w 1916 r. uzyskał tytuł kandydata nauk ekonomicznych⁹. Wydaje się, iż właśnie w czasie studiów narodziły się zainteresowania Z. Bugajskiego kwestią kary oraz problematyką zwalczania przestępczości. Pewną rolę odegrali w tym zapewne rosyjscy uczeni, tacy jak wspomniany S. Poznyszew, który uchodził wówczas za jednego z bardziej nowatorskich przedstawicieli humanitarnej szkoły prawa karnego. W międzyczasie Z. Bugajski rozpoczął także pracę w ośrodku dla nieletnich przestępców w Moskwie. Łącząc teorię z praktyką pracował w tej instytucji od 1915 do 1917 r.¹⁰

W Rosji podczas rewolucji lutowej utworzona została liga reform więziennych, na której czele stanął S. Poznyszew. Zaproponował on Z. Bugajskiemu członkostwo w Komisji Penitencjarnej. Jednocześnie

⁶ Być może ojciec Z. Bugajskiego wykorzystał swoje znajomości lub wręczył korzyść majątkową co pozwoliło na uzyskanie świadectwa „prawomyślności” dla syna. Było to dość powszechną praktyką w carskiej administracji. Zob.: Ibidem, s. 58.

⁷ Gabriel Szerszeniewicz (1863-1912) prawnik, rosyjski profesor polskiego pochodzenia. Urodził się w rodzinie szlacheckiej. Ojciec pełnił służbę w wojsku carskim. G. Szerszeniewicz ukończył Uniwersytet w Kazaniu. Następnie podjął zatrudnienie na tej uczelni i zajmował się prawem handlowym. W 1906 r. został wybrany posłem do Dumy i pozostał nim aż do jej rozwiązania przez cara Mikołaja II. Do 1911 r. pracował na Uniwersytecie w Moskwie, gdzie zapewne poznał Z. Bugajskiego. Zmarł w 1912 r. Opracowano na podstawie: E. Waśkowski, *Prof. Gabriel Szerszeniewicz (Z powodu 25-lecia od dnia śmierci)*, „Palestra”, 1938, nr 1, s. 3-10; M. Zieliński, *Gabriel Szerszeniewicz (1863-1912) – Jego życie i pogląd na kwestię poszanowania prawa. W związku ze stuleciem śmierci*, „Palestra” 2012, nr 1-2, s. 234-242.

⁸ Siergiej Poznyszew (1870-1942) rosyjski profesor, prawnik i kryminolog. Po ukończeniu studiów na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Moskwie rozpoczął karierę naukową. W 1909 r. został profesorem. W latach 1915-1917 był wicerektorem Uniwersytetu w Moskwie. W czasie swojej pracy naukowej badał m.in. systemy penitencjarne: Francji, Belgii, Szwajcarii, Węgier czy Austrii. W czasie pracy na moskiewskiej uczelni na jego zajęcia uczęszczał Z. Bugajski co zaowocowało trwałą relacją oraz zainteresowaniem kwestiami penitencjarnymi. S. Poznyszew zmarł w nędzy w 1942 r. odsunięty od pracy na rosyjskich uczelniach przez władze sowieckie. Opracowano na podstawie: M. Okulski, *Siergiej Victotovic Poznyszew. Short reflections and recollections on the 70-th anniversary of his Death*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Profesora Stanisława Batawii”, 2014, nr 21, s. 66-72.

⁹ B. Kulan, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 59.

¹⁰ Ibidem, s. 60.

Ministerstwo Sprawiedliwości mianowało Z. Bugajskiego naczelnikiem więzienia na Tagance w Moskwie¹¹. Po przejęciu władzy przez bolszewików, Z. Bugajski został usunięty ze stanowiska. Okazało się jednak, że nowa władza nie potrafiła poradzić sobie z falą buntów w rosyjskich zakładach karnych dlatego też Z. Bugajski został pod przymusem przywrócony na stanowisko naczelnika więzienia na Tagance. Od tego momentu można zauważyć zmianę w jego postępowaniu. Z. Bugajski zaczął bowiem nieść pomoc uwięzionym Polakom i więźniom politycznym aresztowanym przez bolszewików. Jego działalność szybko została zauważona przez CzeKa, w związku z czym musiał on uciekać z Moskwy, gdzie pozostawił swoją żonę i córkę¹².

Po opuszczeniu ogarniętej rewolucją i wojną domową Rosji, Z. Bugajski dotarł do Warszawy, gdzie już 4 listopada 1918 r. rozpoczął pracę w Ministerstwie Sprawiedliwości. Następnie podjął zatrudnienie w Więzieniu na Mokotowie zostając po kilku miesiącach naczelnikiem tej jednostki penitencjarnej¹³. W styczniu 1920 r. został przeniesiony na równorzędne stanowisko do więzienia przy ul. Dzielnej 24 w Warszawie, nazywanego potocznie „Pawiakiem”¹⁴. Po ponad dwuletnim zatrudnieniu w więziennictwie Z. Bugajski wrócił do Ministerstwa Sprawiedliwości, gdzie pracował aż do wybuchu II wojny światowej. W tym czasie angażował się w wiele inicjatyw dotyczących więziennictwa II Rzeczypospolitej. Był m.in. pomysłodawcą, twórcą i wykładowcą szkół kształcących funkcjonariuszy Straży Więziennej, uczestnikiem prac legislacyjnych przy najważniejszych aktach prawnych regulujących więziennictwo, pomysłodawcą utworzenia Centralnej Biblioteki Więziennej przeznaczonej dla osadzonych czy przewodniczącym Komitetu Budowy Domów Uzdrowiskowych dla personelu pełniącego służbę w zakładach karnych. Z. Bugajski angażował się również w prace Związku Zawodowego Pracowników Więziennictwa Rzeczypospolitej Polskiej (dalej jako: ZPWRP), wykładał w Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz był aktywny naukowo publikując osiem prac zwartych oraz 34 artykuły na łamach czasopism penitencjarnych i prawno-karnych¹⁵. Za swoją działalność Z. Bugajski był wielokrotnie honorowany

¹¹ Ibidem, s. 61.

¹² Szerzej na temat ucieczki i wyjazdu z Moskwy z towarzyszącymi tym wydarzeniom perypetiami. Zob.: Ibidem, s. 62-65.

¹³ Szerzej na temat pełnienia przez Z. Bugajskiego funkcji naczelnika więzienia na warszawskim Mokotowie. Zob.: Ibidem, s. 67-75.

¹⁴ Ibidem, s. 77-78.

¹⁵ Ibidem, s. 367-369.

najwyższymi państwowymi odznaczeniami w tym m.in. Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Niepodległości¹⁶ oraz Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski¹⁷.

Droga międzywojennych penitencjarystów do utworzenia „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”

Początków polskiej prasy penitencjarnej należy doszukiwać się na początku lat 20-tych XX w. Co prawda już wcześniej zdarzały się publikacje dotyczące tematyki więziennej jednak publikowane były one najczęściej w czasopismach prawno-karnych lub wydawnictwach takich jak np.: „Pamiętnik Umiejętności Moralnych i Literatury”, „Biblioteka Warszawska”, „Przegląd Sądowy i Administracyjny” czy „Gazeta Sądowa Warszawska”¹⁸. Czasopisma te nie miały jednak charakteru stricte penitencjarnego. Istotne zmiany w tej kwestii zaszły dopiero po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Genezy pierwszego czasopisma więziennego można upatrywać w działalności ZPWRP powstałego w 1919 r.¹⁹ Głównym zadaniem organizacji było zintegrowanie środowiska funkcjonariuszy więziennych. Inicjatywa ta wydawała się szczególnie potrzebna i słuszna, biorąc pod uwagę różnorodność zaborczych systemów prawnych i penitencjarnych, z których wywodzili się funkcjonariusze odrodzonej Straży Więziennej. Na IV zjeździe ZPWRP podjęto uchwałę o rozpoczęciu wydawania organu prasowego. Miało to miejsce 16 marca 1922 r. dlatego też datę tę można uznać za początek czasopiśmiennictwa penitencjarnego w Polsce²⁰. Pierwszy numer gazety noszącej tytuł „Pracownik Więzienny” ukazał się już w kwietniu 1922 r., a redaktorem naczelnym został Marcełi

¹⁶ Ibidem, s. 267-268.

¹⁷ Monitor Polski 1937, nr 260, poz. 410, s. 3.

¹⁸ Szerzej na temat artykułów dotyczących więziennictwa ukazujących się na łamach różnych czasopism w XIX w. Zob.: S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 2011, s. 291-293.

¹⁹ Ibidem, s. 294.

²⁰ T. J. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna i więzienna w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2009, nr 62-63, s. 163.

Dąbrowski²¹. Pierwszy numer „Pracownika Więziennego” zawierał jedynie 8 stron²², a na jego wydanie ZPWRP zaciągnęło specjalną pożyczkę²³. Czasopismo ukazywało się do 1925 r.²⁴ Początkowo publikowano w nim głównie sprawozdania z obrad ZPWRP, uchwały, bilanse finansowe związku oraz teksty nadsyłane przez funkcjonariuszy więziennych, które nie zawsze były na wysokim poziomie²⁵. W późniejszym czasie zaczęto publikować także informacje przydatne funkcjonariuszom w codziennym pełnieniu obowiązków w tym np. słownik gwary więziennej. Ogółem ukazało się 41 numerów „Pracownika Więziennego”, a siedziba redakcji mieściła się przy ul. Rakowieckiej 29 przy zakładzie karnym na warszawskim Mokotowie²⁶.

W 1925 r. coraz lepiej radzący sobie finansowo ZPWRP uznał, iż dotychczasowe czasopismo, mające charakter organu prezentującego działalność związku, wymagało zastąpienia przez specjalistyczny periodyk dotyczący problematyki więziennictwa i nauk penalnych wzorowany na zagranicznych wydawnictwach²⁷. Nowym redaktorem naczelnym

²¹ Marceli Dąbrowski (1891-1943) funkcjonariusz Straży Więziennej. Urodził się we Włocławku, później kształcił się m.in. w Krakowie. Po powrocie do rodzinnego miasta podjął zatrudnienie w kolejnictwie. W czasie pierwszej wojny światowej został ewakuowany do Rosji. Po powrocie do Polski w 1918 r. rozpoczął służbę w Straży Więziennej. W odrodzonej Rzeczypospolitej pełnił obowiązki m.in. w więzieniu przy ul. Dzielnej 24 w Warszawie oraz w zakładzie karnym na Mokotowie. W 1925 r. objął stanowisko dyrektora w zakładzie wychowawczo-poprawczym w Głazie. W 1935 r. został naczelnikiem jednostki penitencjarnej w Lublińcu. W czasie II wojny światowej był aresztowany przez Niemców. W późniejszym czasie ukrywał się i wyjechał do Generalnego Gubernatorstwa, gdzie został kancelistą w zakładzie karnym w Siedlcach. Zmarł w 1943 r. Jego córką była Grażyna Dąbrowska – badaczka polskich tańców ludowych. Opracowano na podstawie: L. Bielawski, *Grażyna Władysława Dąbrowska (28 XI 1921 – 12 V 2016)*, „Muzyka”, 2017, nr 1, s. 169-173. Por.: <https://www.facebook.com/search/top/?q=marceli%20d%C4%85browski> (dostęp z dnia: 23 lipca 2025 r.)

²² W późniejszych czasach objętość czasopisma wzrosła do 16, a nawet 24 stron. Zob.: S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME...*, s. 295.

²³ T. J. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna...*, s. 164.

²⁴ S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME...*, s. 294.

²⁵ Przykładem może być chociażby wierszyk opublikowany na łamach czasopisma, którego autorem był jeden z funkcjonariuszy więziennych. W opublikowanej pracy czytamy: Karabin chwyta dzielny dozorca i gna zbrodniarza znowu do „karca”. Obronił tedy niejedną duszę, wyznać to szczerze i jawnie muszę. Niechaj mu będzie za to cześć, chwała, że mu tę wolę moc Boska dała”. Zob.: W. Orlikowski, *Falerystyka i filatelistyka za krat 1923-2023. Odnaczenia, odznaki, oznaki, znaki, emblematy, dystynkcje i legitymacje więziennictwa, Straży Więziennej, Służby Więziennej oraz stowarzyszeń funkcjonariuszy i pracowników więziennych*, Warszawa 2025, s. 5. Por.: „Pracownik Więzienny”, 1923, nr 9, s. 7.

²⁶ S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME...*, s. 294.

²⁷ T. J. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna...*, s. 165. Por.: „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1925, nr 1, s. 1.

powstałego „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” został Stefan Dąbrowski²⁸. Pierwszy numer ukazał się w czerwcu 1925 r. i miał 16 stron²⁹. Już wtedy można było zauważyć zasadniczą zmianę w treści publikowanych zagadnień. Zaczęły się bowiem ukazywać artykuły naukowe, teksty proponowanych ustaw karnych oraz informacje dotyczące więziennictwa i wydarzeń mających miejsce w zakładach karnych II Rzeczypospolitej³⁰. Całość uzupełniały działy: dyskusyjny i organizacyjno-zawodowy. Pojawiły się również pierwsze fotografie przedstawiające członków corocznych zjazdów ZPWRP, słuchaczy lokalnych kursów przeznaczonych dla funkcjonariuszy Straży Więziennej oraz absolwentów Centralnej Szkoły Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie³¹. Na uwagę zasługuje fakt, iż już w pierwszym numerze dwa naukowe artykuły zamieścił Edward Neymark³², który pracował razem z Z. Bugajskim w Ministerstwie Sprawiedliwości. Wśród innych autorów wyróżnić można także profesora Uniwersytetu w Moskwie S. Poznyszewa mentora Z. Bugajskiego z okresu studiów³³. Warto także podkreślić, iż na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” publikowali swoje prace także inni wybitni

²⁸ Stefan Dąbrowski (1892-b.d.d.) funkcjonariusz Straży Więziennej, redaktor czasopism penitencjarnych. W latach 20-tych pracował w jednym z warszawskich więzień. Przez kilka lat pełnił funkcję przewodniczącego ZPWRP. Przed wybuchem II wojny światowej był naczelnikiem więzienia na Mokotowie. Według K. Pawłaka został zamordowany w Katyniu. Teoria ta wydaje się być błędna, gdyż w Katyniu zamordowana została inna osoba o tych samych personaliach nie związana z więziennictwem. Opracowano na podstawie: K. Pawlak, *Polski Biograficzny Słownik Penitencjarny*, Kalisz 2008, s. 23. Por.: T. Szczepański, *Funkcjonariusze i pracownicy więziennictwa RP zabici w Zbrodni Katyńskiej*, Warszawa 2024, s. 239-244.

²⁹ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1925, nr 1, s. 1.

³⁰ T. J. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna...*, s. 167.

³¹ Zob.: „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1925, nr 4, s. 13. Por.: Ibidem, 1926, nr 12, s. 4.

³² Edward Neymark (1900-1973) polski prawnik, pracownik Ministerstwa Sprawiedliwości, wykładowca w szkołach Straży Więziennej. Urodził się w Odessie. W 1918 r. jako ochotnik walczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Po zdemobilizowaniu rozpoczął pracę w Ministerstwie Poczty i Telegrafów. W 1925 r. podjął zatrudnienie w Ministerstwie Sprawiedliwości. Był uczestnikiem międzynarodowych kongresów penitencjarnych w Londynie i Pradze. Wykładał w Centralnej Szkole Ministerstwa Sprawiedliwości oraz był autorem podręczników dla funkcjonariuszy. Razem z Z. Bugajskim współtworzył najważniejsze akty prawne dotyczące więziennictwa w II Rzeczypospolitej. Po wojnie należał do Stronnictwa Demokratycznego. Opracowano na podstawie: B. Kułan, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 38-40; K. Pawlak, *Polski Biograficzny Słownik Penitencjarny*, Kalisz 2008, s. 68-69.

³³ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1925, nr 4, s. 1-2.

znawcy tematyki penitencjarnej³⁴ w tym m.in. Janusz Jamontt³⁵, Bronisław Wróblewski³⁶, Leon Radzinowicz³⁷ czy Witold Łuniewski³⁸. Spośród arty-

³⁴ Artykuły przytoczonych postaci można znaleźć odpowiednio w następujących numerach czasopisma. Zob.: Ibidem, 1927, nr 29, s. 1-3. Ibidem, 1930, nr 59, s. 5, Ibidem, 1930, nr 61, s. 16, Ibidem, 1930, nr 68, s. 5, Ibidem, 1932, nr 82, s. 9.

³⁵ Janusz Jamontt (1878-1951) polski prawnik, sędzia Sądu Najwyższego. Ukończył studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Moskwie. Następnie pracował jako adwokat. W 1918 r. powrócił na ziemię polską i rozpoczął pracę w sądownictwie. Cztery lata później został sędzią Sądu Najwyższego. Oprócz pracy zawodowej J. Jamontt był aktywny na polu naukowym. Prowadził m.in. wykłady z prawa karnego w Wolnej Wszechnicy Polskiej, gdzie otrzymał tytuł docenta, a później profesora. W dorobku naukowym J. Jamontta odnaleźć można publikacje zwarte i artykuły w językach: polskim, rosyjskim i francuskim. Za swoją działalność w II Rzeczypospolitej został uhonorowany m.in. Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta oraz Złotym Krzyżem Zasługi. Po wojnie prowadził zajęcia z prawa karnego na Uniwersytecie w Łodzi. Zmarł w 1951 r. Opracowano na podstawie: *Album Prawników Polskich*, „Ruch Ekonomiczny Prawniczy i Socjologiczny”, 1937, z. 2, s. 47; S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1981, t. 33, s. 76.

³⁶ Bronisław Wróblewski (1888-1941) polski profesor prawa. Urodził się w Twerze. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości rozpoczął studia filozoficzne i prawnicze. Jego studenckie losy związane były z Krakowem, Dorpatem, Moskwą, Paryżem i Rzymem. W 1915 rozpoczął pracę na Uniwersytecie w Moskwie. B. Wróblewski wrócił do Polski po odzyskaniu niepodległości i podjął pracę w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Pracował początkowo w Wolnej Wszechnicy Polskiej. Następnie wyjechał do Wilna, gdzie podjął zatrudnienie na tamtejszym uniwersytecie. Zmarł w 1941 r. na atak serca w czasie przeprowadzanej w jego domu rewizji dokonanej przez Niemców. Opracowano na podstawie: J. J. Kolarzowski, *Definicje i funkcje polityki karnej w pracach Bronisława Wróblewskiego*, „Studia Iuridica”, 1996, t. 31, s. 23-46.

³⁷ Leon Radzinowicz vel Rabinowicz (1906-1999) polski prawnik, profesor posiadający brytyjski tytuł szlachecki Sir. Urodził się w Łodzi w zasymilowanej rodzinie żydowskiej. Studiował m.in. w Paryżu i Genewie. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości pracował m.in. w Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz był wykładowcą szkół kształcących funkcjonariuszy Straży Więziennej. Oprócz działalności dydaktycznej L. Radzinowicz sporo czasu poświęcał na działalność naukową. Publikował zarówno na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” jak i w licznych krajowych i zagranicznych czasopismach. W 1933 r. wydał pracę *Podstawy Nauki o Więziennictwie* będącą do dziś świadectwem wiedzy i rozległych zainteresowań badawczych autora. Przed rozpoczęciem II wojny światowej wyjechał na stypendium naukowe do Londynu. Pozostał tam także po wojnie. Następnie podjął pracę na Uniwersytecie w Cambridge, gdzie założył pierwszy na tej uczelni instytut kryminologiczny. W 1960 r. był przedstawicielem Wielkiej Brytanii na Kongresie Organizacji Narodów Zjednoczonych. Za swoją działalność na Wyspach Brytyjskich otrzymał od angielskiej królowej tytuł Sir. Zmarł w 1999 r. Opracowano na podstawie: K. Pawlak, *Polski biograficzny słownik...*, s. 83-84; E. Janiszewska-Talago, *Szkola antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965, s. 67-81; K. Krajewski, *Leon Radzinowicz 1906-1999*, „Państwo i Prawo” 2000, z. 12, s. 88-92.

³⁸ Witold Łuniewski (1881-1944) polski psychiatra, pionier psychiatrii sądowej. Urodził się w Warcie. Początkowo kształcił się na Uniwersytecie Warszawskim. Po strajkach studenckich w 1905 r. wyjechał do Kazania, gdzie ukończył studia medyczne. Następnie pracował w klinikach psychiatrycznych m.in. w Krakowie i w Zurychu. W czasie I wojny światowej zaangażował się w ruch patriotyczny i był internowany przez okupacyjne wojska niemieckie. W okresie II Rzeczypospolitej był dyrektorem szpitala w Tworkach oraz założycielem placówki w Warcie. Oprócz obowiązków zawodowych prowadził także działalność naukową. Był członkiem licznych stowarzyszeń i organizacji zajmujących się psychiatrią. W celach naukowych wielokrotnie wyjeżdżał do Europy Zachodniej. W 1932 r. obronił pracę habilitacyjną na Uniwersytecie Warszawskim. Rozbudował także szpital psychiatryczny w Tworkach, gdzie wprowadzał rozwiązania znane mu z krajów Europy Zachodniej. Zmarł nagle w 1943 r., gdy dowiedział się o eksterminacji pacjentów szpitala w Warcie przez Niemców. Opracowano na podstawie: J. Skoczkowski, *W 40-tą rocznicę śmierci docenta dr. med. Witolda Łuniewskiego, twórcy polskiej szkoły psychiatrii sądowej*, „Psychiatra Polska”, 1984, nr 18, s. 497-501; Z. Majchrzyk, *Witold Łuniewski (1881-1940)*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, 1998, t. 7, s. 1-3. Szerzej na temat szpitala psychiatrycznego w Tworkach. Zob.: G. Łyś, *Przystanek Tworki. Dzieje pewnego szpitala*, Warszawa 2025, ss. 272.

kułów, które ukazały się na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” warto przytoczyć kilka tytułów mogących do dnia dzisiejszego zaskakiwać wielością zagadnień poruszanych na szpaltach wydawnictwa. Pobieżna kwerenda stron czasopisma ukazuje tematykę związaną z: psychologią grypsów³⁹, dziejami więzień w dawnej Polsce⁴⁰, wychowaniem nieletnich przestępców⁴¹, znaczeniem odczytów w pracy karno-penitencjarnej⁴², przesłankami symulacji choroby umysłowej⁴³, oszustwami wykorzystywanymi przez przestępców⁴⁴, zagadnieniem czytelnictwa⁴⁵ i sportu w więzieniu⁴⁶, dziećmi więźniów⁴⁷, psychologią osób skazanych⁴⁸, opieką nad psychicznie chorymi więźniami⁴⁹, typami chorobliwymi i nienormalnymi, a pracą na oddziałach wychowawczo-poprawczych⁵⁰ czy alkoholem i jego związkiem z przestępstwem w świetle etiologii i polityki kryminalnej⁵¹. Oprócz artykułów poruszających specjalistyczne kwestie, czytelnicy mogli zaznajomić się także z systemami penitencjarnymi funkcjonującymi w różnych częściach świata. Na uwagę zasługują artykuły dotyczące m.in. więziennictwa w: Brazylii⁵², Anglii⁵³, Finlandii⁵⁴ czy Belgii⁵⁵. Na łamach czasopisma publikowano również prace funkcjonariuszy Straży Więziennej uczestniczących w kursach organizowanych w Centralnej Szkole Ministerstwa Sprawiedliwości. Przykładem może być chociażby artykuł jednego z kursantów opublikowanych w 1925 r. i zatytułowany: „Zalety systemu progresywnego i potrzeba zastosowania go w Polsce”⁵⁶. Częściej jednak funkcjonariusze Straży Więziennej publikowali krótkie wspomnienia, ukazujące w pozytywny sposób przebyte szkolenie w warszawskiej placówce⁵⁷. Na łamach czasopisma ZPWRP rozpoczął

³⁹ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1929, nr 56, s. 4-6.

⁴⁰ Ibidem, 1932, nr 82, s. 6-9.

⁴¹ Ibidem, 1929, nr 54, s. 2-3.

⁴² Ibidem, 1930, nr 58, s. 4.

⁴³ Ibidem, 1925, nr 6, s. 1-3.

⁴⁴ Ibidem, 1930, nr 60, s. 2-4.

⁴⁵ Ibidem, 1928, nr 43, s. 5.

⁴⁶ Ibidem, 1930, nr 58, s. 5.

⁴⁷ Ibidem, 1931, nr 72, s. 3-4.

⁴⁸ Ibidem, 1925, nr 2, s. 1-5.

⁴⁹ Ibidem, 1926, nr 18, s. 1-6.

⁵⁰ Ibidem, 1929, nr 49, s. 3-4.

⁵¹ Ibidem, 1927, nr 25, s. 1-3.

⁵² Ibidem, 1926, nr 17, s. 1-2.

⁵³ Ibidem, 1925, nr 6, s. 3-8.

⁵⁴ Ibidem, 1928, nr 36, s. 2-3.

⁵⁵ Ibidem, 1928, nr 42, s. 2-3.

⁵⁶ Ibidem, 1925, nr 7, s. 10-11.

⁵⁷ Ibidem, 1927, nr 24, s. 9-10.

także szeroką akcję informacyjną i propagującą budowę lub zakupu uzdrowiska dla funkcjonariuszy Straży Więziennej. Idea ta miała zwrócić uwagę na trudne warunki pracy strażników więziennych oraz zapewnienie im miejsca do odpoczynku i regeneracji. Ostatecznie ideę tę udało się zrealizować i ZPWRP zakupił budynek uzdrowiska w Świdrze pod Otwockiem, gdzie urlop spędzali zarówno funkcjonariusze z rodzinami, jak i ich dzieci w ramach kolonii letnich. Na czele Komitetu Budowy Domów Uzdrowiskowych przeznaczonych dla Straży Więziennej stanął Z. Bugajski, który czynnie zaangażował się w ideę uzdrowiskową oraz kilkakrotnie odwiedził „Orlę Strzechę” w Świdrze. Redakcja czasopisma mieściła się przy ul. Dzielnej w budynku Pawiaka.

W 1933 r. doszło do znacznych zmian w funkcjonowaniu ZPWRP oraz „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”. W związku z wprowadzeniem rozporządzenia o Straży Więziennej z dnia 23 sierpnia 1932 r.⁵⁸ związek zawodowy funkcjonariuszy został zlikwidowany. Jego majątek przejęła Kasa Wzajemnej Pomocy Funkcjonariuszów Straży Więziennej (dalej jako: KWPFWSW), która od kwietnia 1933 r. kontynuowała wydawanie „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” w nowym układzie i innej szacie graficznej. Redaktorem naczelnym czasopisma został Stanisław Sokołowski⁵⁹, a siedzibę przeniesiono z budynków więzienia na Pawiaku przy ul. Dzielnej do jednostki penitencjarnej przy ul. Długiej 52 w byłym Arsenale⁶⁰. Układ czasopisma był dość podobny do wcześniejszej wersji. W pierwszej części wydawnictwa znajdowały się artykuły naukowe dotyczące więziennictwa lub zagadnień z nim związanych, następnie pojawiały się teksty o charakterze popularno-naukowym autorstwa najczęściej funkcjonariuszy i funkcjonariuszek Straży Więziennej lub cywilnych pracowników zakładów karnych⁶¹. Na ostatnich stronach znajdowały się informacje z jednostek penitencjarnych, relacje ze szkoły dla funkcjonariusz Straży Więziennej⁶² oraz z uroczystości przeznaczonych dla dzieci funkcjonariuszy⁶³. Numer zamykały sprawozdania finansowe i uchwały KWPFWSW⁶⁴. Oprócz stałych współpracowników „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” takich jak wspomniani już L. Radzinowicz czy E. Neymark do grona tego

⁵⁸ Zob.: Dz. U. 1932, nr 74, poz. 667.

⁵⁹ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1934, nr 1, s. 16.

⁶⁰ Ibidem, 1933, nr 1, s. 16.

⁶¹ Zob.: Ibidem, 1935, nr 29, s. 7-9.

⁶² Zob.: Ibidem, 1936, nr 37, s. 7-8.

⁶³ Ibidem, 1936, nr 34, s. 11-13.

⁶⁴ Zob.: Ibidem, 1936, nr 36, s. 13-16.

dołączyły kolejne wybitne postacie polskiej nauki⁶⁵ w tym m.in. Ludwik Dworzak⁶⁶, Jerzy Śliwowski⁶⁷ czy Helena Wiewiórska⁶⁸. Charakter artykułów publikowanych na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” ukazującego się w nowej formule był dość podobny do wcześniejszych treści. Przykładowo na łamach czasopisma czytelnicy mogli zapoznać się z zagadnieniami poświęconymi: pojęciu i celowi pedagogiki więziennej⁶⁹, organizacji pracy rolnej we włoskim więziennictwie⁷⁰, celowi i znaczeniu środków zabezpieczających w polskim kodeksie karnym⁷¹, bibliotekom i czytelnictwu więziennemu⁷², radiu jako czynnikowi wychowawczemu w więzieniu⁷³, domom pracy dla osób zwolnionych z zakładów karnych⁷⁴,

⁶⁵ Artykuły wymienionych osób znaleźć można odpowiednio w następujących numerach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”. Zob.: Ibidem, 1933, nr 2, s. 3, 11, Ibidem, 1933, nr 6, s. 2.

⁶⁶ Ludwik Dworzak (1900-1940) polski prawnik, profesor zajmujący się prawem karnym. Urodził się w Skolem niedaleko Stryja. Studiował na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Pod wpływem swojego mentora Juliusza Makarewicza zainteresował się prawem karnym. Na macierzystej uczelni uzyskał stopień doktora oraz profesora. W latach 30-tych rozpoczął współpracę z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim. W 1939 r. został aresztowany przez NKWD i osadzony w kilku zakładach karnych. W 1940 r. został zamordowany w Bykowni. Opracowano na podstawie: M. M. Blombergowa, *Uczni polscy rozstrzelani w Katyniu, Charkowie i Twerze*, „Analecta”, 2000, nr 18, s. 58; A. Redzik, *Ludwik Dworzak. Najbliższy uczeń Juliusza Makarewicza*, [w:] *Problemy stosowania prawa sądowego. Księga Pamiątkowa dedykowana prof. Edwardowi Skrętowiczowi*, pod red. I. Nowikowski, Lublin 2007, s. 605-615.

⁶⁷ Jerzy Śliwowski (1907-1983) polski prawnik, profesor. Urodził się w Warszawie. Ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim i rozpoczął aplikację sądową. W późniejszym czasie pracował jako sędzia grodzki. Jego zainteresowania kwestiami penitencjarnymi ugruntowały liczne wyjazdy naukowe do krajów Europy Zachodniej. Brał udział m.in. w międzynarodowych kongresach penitencjarnych i kryminologicznych. W 1939 r. uzyskał stopień doktora na francuskim Uniwersytecie w Nancy. Podczas II wojny światowej był kilkakrotnie więziony przez Niemców. Po zakończeniu działań zbrojnych kontynuował pracę naukową. Podjął zatrudnienie m.in. na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Uniwersytecie Łódzkim. Pozostawił po sobie dorobek ponad 300 prac z zakresu penitencjarystyki. W czasach PRL był tajnym współpracownikiem Służby Bezpieczeństwa. Zmarł w 1983 r. Opracowano na podstawie: Instytut Pamięci Narodowej, sygn. BU 01136/342, k. 2; A. Marek, *Jerzy Śliwowski 1907-1983*, „Państwo i Prawo”, 2000, z. 12, s. 88-92; J. Górny, *Wspomnienie pośmiertne o Profesorze Jerzym Śliwowskim*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, 1983, nr 3, s. 4; S. Lelental, *Profesor Jerzy Śliwowski (1907-1983)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2008, nr 58, s. 194.

⁶⁸ Helena Wiewiórska (1888-1967) polska prawniczka, pierwsza kobieta adwokat w Polsce. Urodziła się w Zgierzu. Ukończyła Wydział Prawa na Uniwersytecie w Petersburgu. Posiadała liczne zainteresowania. Oprócz prawa studiowała jednocześnie historię i muzykę. Początkowo pracowała jako nauczycielka. Następnie w 1925 r. ukończyła aplikację adwokacką i rozpoczęła prywatną praktykę. Aktywnie działała także w Towarzystwie Opieki nad Więźniami „Patronat”. W czasie okupacji niemieckiej była więziona na Pawiaku. Po zakończeniu II wojny światowej wznowiła praktykę adwokacką. Zmarła w 1967 r. Opracowano na podstawie: H. Więckowska, *Wspomnienie pośmiertne adw. Helena Wiewiórska*, „Palestra”, 1967, nr 114, s. 64-65; A. Redzik, *Wiewiórska Helena (1888-1967)*, [w:] *Słownik Biograficzny Adwokatów Polskich*, pod red. Idem, Warszawa 2018, s. 599-601.

⁶⁹ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1933, nr 1, s. 3-5.

⁷⁰ Ibidem, 1933, nr 2, s. 3-6.

⁷¹ Ibidem, 1933, nr 4, s. 2-4.

⁷² Ibidem, 1933, nr 5, s. 11-14.

⁷³ Ibidem, 1933, nr 6, s. 9-10.

⁷⁴ Ibidem, 1934, nr 15, s. 4-3.

zagadnieniom karności i posłuszeństwa w korpusie Straży Więziennej⁷⁵, walce z przestępczością nieletnich w Anglii⁷⁶ i Estonii⁷⁷, czy więzieniom i systemowi wymiaru sprawiedliwości na Węgrzech⁷⁸, w Szwajcarii⁷⁹ czy Szwecji⁸⁰. Warto także zaznaczyć, iż jeden numer czasopisma poświęcono zmarłemu Józefowi Piłsudskiemu. Numer ten miał charakter żałobny i opublikowano w nim jedynie kondolencje⁸¹. Pewnego rodzaju kontynuacją dzieła J. Piłsudskiego było zamieszczanie cytatów z jego prac w kolejnych numerach czasopisma⁸².

„Przegląd Więziennictwa Polskiego” w nowej formule funkcjonował przez trzy lata czyli do 1936 r. Wtedy to KWPFWSW podjęła decyzję o podziale czasopisma⁸³. W miejsce dotychczasowego „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” zaczął ukazywać się dwutygodnik „W Służbie Penitencjarnej” nie mający charakteru naukowego⁸⁴. Był on przeznaczony głównie dla funkcjonariuszy Straży Więziennej i zawierał artykuły popularnonaukowe, informacje z zakresu więziennictwa, a także krzyżówki czy rebusy⁸⁵. Natomiast „Przegląd Więziennictwa Polskiego” stał się kwartalnikiem typowo naukowym publikującym studia z zakresu szeroko pojmowanych nauk penalnych⁸⁶. Zmiany te podyktowane były różnymi przyczynami. Jedną z nich były skargi czytelników dotyczące zbyt wielu artykułów naukowych zamieszczanych na łamach dotychczasowego „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”, które nie zawsze znajdowały zainteresowanie wśród szeregowych pracowników i funkcjonariuszy więziennictwa⁸⁷.

Pierwszy numer „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” w formule kwartalnika ukazał się w lipcu 1936 r. i otwierał go artykuł dotyczący

⁷⁵ Ibidem, 1934, nr 21, s. 2-5.

⁷⁶ Ibidem, 1935, nr 22, s. 2-4.

⁷⁷ Ibidem, 1935, nr 33, s. 8-12.

⁷⁸ Ibidem, 1935, nr 30, s. 7-11.

⁷⁹ Ibidem, 1935, nr 31, s. 5-9.

⁸⁰ Ibidem, 1936, nr 37, s. 3-7.

⁸¹ Zob.: Ibidem, 1935, nr 26, s. 1-8.

⁸² Zob.: Ibidem, 1935, nr 33, s. 2.

⁸³ T. J. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna...*, s. 169.

⁸⁴ Szerzej na temat tego czasopisma. Zob.: S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME...*, s. 299-300. Por.: T. J. Kotliński, *Polska prasa penitencjarna...*, s. 170-171.

⁸⁵ Zob.: „W Służbie Penitencjarnej”, 1936, nr 6, s. 16.

⁸⁶ Zob.: „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1936, z. 1, s. 1-89.

⁸⁷ S. Milewski, A. Redzik, *Themis i PHEME...*, s. 297.

polskiego systemu penitencjarnego autorstwa Tadeusza Krychowskiego⁸⁸ – Dyrektora Departamentu Karnego, w którym pracował Z. Bugajski⁸⁹. Redaktorem czasopisma pozostał S. Sokołowski, a siedziba kwartalnika mieściła się w budynku Aresztu Centralnego przy ulicy Daniłowiczowskiej 7 w Warszawie⁹⁰. Czasopismo znacznie zwiększyło swoją objętość do około 90 stron. W dalszym ciągu swoje prace publikowali na jego łamach m.in. L. Radzinowicz⁹¹, J. Śliwowski⁹², J. Haytler⁹³ czy W. Łuniewski⁹⁴. Pojawiły się także nowe nazwiska wybitnych specjalistów⁹⁵ z dziedziny prawa karnego, więziennictwa czy psychologii

⁸⁸ Tadeusz Krychowski (1892-1973) polski prawnik, Dyrektor Departamentu Karnego Ministerstwa Sprawiedliwości. Ukończył gimnazjum w Orenburgu. Następnie podjął studia prawnicze na Uniwersytecie w Moskwie. Najprawdopodobniej poznał wtedy Z. Bugajskiego. Do odrodzonej Rzeczypospolitej wrócił pod koniec 1918 r. Początkowo pracował jako aplikant przy Sądzie Apelacyjnym w Warszawie, a następnie jako podprokurator m.in. w Łomży, Łodzi i Sosnowcu. W styczniu 1931 r. rozpoczął pracę w Ministerstwie Sprawiedliwości. Stanowisko Dyrektora Departamentu Karnego pełnił dwukrotnie. Druga „kadencja” była zdecydowanie dłuższa, trwała bowiem od 1935 r. do wybuchu II wojny światowej. Po ataku Niemiec na Polskę T. Krychowski został ewakuowany w rejon Dubno-Kowel. Jeszcze w 1939 r. udało mu się przedostać do Anglii. Był członkiem Sekcji Kulturalno-Prasowej przy Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie. Po II wojnie światowej wyemigrował do Kanady gdzie był m.in. Prezesem Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego. Zmarł w 1973 r. Opracowano na podstawie: K. Bedyński, *Generalowie Więziennictwa*, „Forum Penitencjarne”, 2008, nr 2, s. 18; W. Głiński, *Działalność Wydawnicza Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego w Toronto (1956-2016)*, „Seaculum Christianum”, 2018, t. 25, s. 359.

⁸⁹ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1936, z. 1, s. 1.

⁹⁰ Ibidem, 1936, z. 2, s. 1.

⁹¹ Ibidem, 1936, z. 1, s. 19.

⁹² Ibidem, 1936, z. 2, s. 58-71.

⁹³ Ibidem, 1937, z. 2, s. 246.

⁹⁴ Ibidem, 1938, z. 3, s. 276.

⁹⁵ Wymienieni naukowcy publikowali na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” w następujących numerach. Zob.: Ibidem, 1937, z. 1, s. 101-344; Ibidem, 1937, z. 1, s. 101-344; Ibidem, 1939, z. 1, s. 58, Ibidem, 1939, z. 1, s. 84.

takie jak: Emil Stanisław Rappaport⁹⁶, Witold Świda⁹⁷, Stefan Baley⁹⁸ czy Władysław Wolter⁹⁹. Do publikacji artykułów naukowych zapraszano także przedstawiciele nauki penitencjarnej z: Niemiec¹⁰⁰, Austrii¹⁰¹, Włoch¹⁰², Belgii¹⁰³ czy Rumunii¹⁰⁴. W niektórych numerach swoje referaty publikowali również funkcjonariusze Straży Więziennej, którzy uczestniczyli w seminariach dyplomowych kursów wyższych organizowanych w Szkole Straży Więziennej w Warszawie¹⁰⁵. Wydaje się, iż taki charakter czasopisma zmierzał nie tylko do wzrostu znaczenia kwartalnika, ale także do podniesienia kwalifikacji polskiego personelu więziennego, który miał możliwość uczestniczenia w zajęciach z naukowcami publikującymi

⁹⁶ Emil Stanisław Rappaport (1887-1965) polski prawnik, profesor. Urodził się w Warszawie. Następnie studiował na kilku zagranicznych uczelniach. Po powrocie do Polski został adwokatem. Działał m.in. w Kole Obrońców Politycznych wspólnie ze Stanisławem Patkiem. W 1922 r. uzyskał habilitację na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Brał udział w pracach nad aktami prawnymi dotyczącymi polskiego więziennictwa w latach 20-tych. Był uczestnikiem Międzynarodowych Kongresów Penitencjarnych w Londynie i Pradze. Brał udział w pracach legislacyjnych dotyczących kodeksu karnego w 1932 r. W czasie II wojny światowej przebywał w więzieniach na Pawiaku i Mokotowie. Po wojnie podjął pracę na stanowisku profesora uniwersytetu łódzkiego. Zmarł w 1965 r. Opracowano na podstawie: J. Sliwowski, *Profesor Emil Stanisław Rappaport nie żyje*, „Gazeta Penitencjarna”, 1979, nr 2, s. 7; E. Neymark, *Emil Stanisław Rappaport*, „Przegląd Penitencjarny”, 1965, nr 4, s. 89-90.

⁹⁷ Witold Świda (1899-1989) polski profesor, prawnik, Rektor Uniwersytetu Wrocławskiego. Urodził się w Różampolu. Po uzyskaniu świadectwa maturalnego kształcił się w Instytucie Handlowym w Moskwie. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. Po zakończeniu działań zbrojnych kontynuował naukę m.in. w Poznaniu i Wilnie. W 1924 r. obronił pracę doktorską przygotowaną pod kierunkiem wspomnianego już B. Wróblewskiego. W 1932 r. uzyskał habilitację. Brał udział w wojnie obronnej 1939 r. Dostał się do niemieckiej niewoli, w której przebywał do 1940 r. Wrócił do Wilna, gdzie uczestniczył w tajnym nauczaniu. Po 1945 r. wyjechał do Wrocławia, gdzie prowadził praktykę adwokacką oraz pracował na tamtejszym uniwersytecie. Zmarł w 1989 r. Opracowano na podstawie: T. Juchniewicz, P. Pluta, *Witold Świda. Przyczynek do dziejów wileńskich przeszłego Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2018, nr 18, s. 439-450.

⁹⁸ Stefan Baley (1885-1952) polski psycholog ukraińskiego pochodzenia. Uczęszczał do gimnazjum w Tarnopolu. Studiował psychologię i filozofię na Uniwersytecie we Lwowie. Naukę kontynuował na uczelniach Europy Zachodniej. W 1923 r. uzyskał stopień doktora nauk medycznych. Pracował w szpitalu we Lwowie na oddziale chorób nerwowych i psychicznych. Następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie podjął pracę na stołecznym uniwersytecie. Po wojnie kontynuował karierę naukową. Zmarł w 1952 r. Opracowano na podstawie: E. Kosnarewicz, *Baley Stefan [w:] Słownik Psychologów Polskich*, pod red. Idem, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992, s. 19-20.

⁹⁹ Władysław Wolter (1897-1986) polski prawnik, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Początkowo kształcił się w Wiedniu. Następnie kontynuował naukę w Krakowie. W 1920 r. uzyskał stopień naukowy doktora na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1936 r. otrzymał tytuł profesora zwyczajnego. W czasie okupacji niemieckiej został uwięziony w obozie w Sachsenhausen. Po wojnie był pracownikiem Polskiej Akademii Umiejętności oraz Polskiej Akademii Nauk. Zmarł w 1986 r. w Krakowie. Opracowano na podstawie: P. M. Żukowski, *Wolter Władysław [w:] Słownik Biograficzny Adwokatów Polskich...*, s. 609-612.

¹⁰⁰ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1936, z. 2, s. 13.

¹⁰¹ Ibidem, s. 1.

¹⁰² Ibidem, 1937, z. 1, s. 1.

¹⁰³ Ibidem, 1937, z. 2, s. 217.

¹⁰⁴ Ibidem, 1938, z. 1, s. 25.

¹⁰⁵ Zob.: Ibidem, 1937, z. 2, s. 334-337.

na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”, a także zapoznania się z najnowszymi badaniami z zakresu penitencjarystyki. Czasopismo w swojej nowej naukowej formule funkcjonowało tylko trzy lata. W 1939 r. wybuch II wojny światowej przerwał rozwój wydawnictwa odciskając swoje piętno także na życiu wybitnych naukowców współpracujących z „Przeglądem Więziennictwa Polskiego” oraz na całym korpusie międzywojennej Straży Więziennej. Ostatni numer kwartalnika ukazał się w marcu 1939 r. i był poświęcony m.in. udziałowi polskiej delegacji na I Międzynarodowym Kongresie Kryminologicznym w Rzymie¹⁰⁶.

Współpraca Z. Bugajskiego z Przeglądem Więziennictwa Polskiego

Działalność Z. Bugajskiego i jego współpraca z ZPWRP wykraczała szeroko poza publikację artykułów w „Przeglądzie Więziennictwa Polskiego”. Warto przypomnieć, że jako pracownik Ministerstwa Sprawiedliwości bardzo często angażował się on w różnego typu inicjatywy organizowane przez związek zawodowy więźniaków. Współpracę Z. Bugajskiego z „Przeglądem Więziennictwa Polskiego” można podzielić na kilka okresów. Pierwszy artykuł, który wyszedł spod pióra Z. Bugajskiego ukazał się na łamach czasopisma dopiero w 1929 r.¹⁰⁷ Może pojawić się zatem pytanie, dlaczego dopiero cztery lata po utworzeniu wydawnictwa? Zdecydowało o tym przynajmniej kilku powodów. Z. Bugajski był w tym czasie zaangażowany w utworzenie Centralnej Szkoły Ministerstwa Sprawiedliwości kształcącej funkcjonariuszy Straży Więziennej. W placówce tej prowadził zajęcia oraz był autorem podręczników dla słuchaczy. Warto przypomnieć, że w latach 1924-1925 opublikował on cztery tego typu prace. Były to odpowiednio: *Więzienioznawstwo. Zarys nauki o karze*¹⁰⁸, *Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa*¹⁰⁹, *Zasadnicze*

¹⁰⁶ Ibidem, 1939, z. 1, s. 1.

¹⁰⁷ Zob.: Ibidem, 1929, nr 52-53, s. 4-7.

¹⁰⁸ Z. Bugajski, *Więzienioznawstwo. Zarys nauki o karze*, Rawicz 1924, ss. 167.

¹⁰⁹ Pracę tę przygotował wspólnie ze wspomnianym już E. Neymarkiem – wykładowcą Centralnej Szkoły Ministerstwa Sprawiedliwości oraz autorem publikującym na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”. Zob.: Z. Bugajski, E. Neymark, *Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa*, t. 1, Warszawa 1925, ss. 338.

wiadomości z zakresu praktycznego więziennictwa¹¹⁰ oraz *Wykład więziennoznawstwa*¹¹¹. Oprócz przygotowywania podręczników dla słuchaczy Z. Bugajski w 1928 r. razem z ZPWRP zaangażował się w prace nad *Księgą Jubileuszową Więziennictwa Polskiego*¹¹². Na wniosek związków został redaktorem pamiątkowej publikacji oraz przygotował cztery rozdziały poświęcone odpowiednio: rozwojowi działalności kulturalno-oświatowej w polskich zakładach karnych, czytelnictwu więziennemu, wychowaniu fizycznemu osadzonych oraz zatrudnieniu osób pozbawionych wolności¹¹³. W związku z przytoczonymi aktywnościami, w które zaangażowany był Z. Bugajski wydaje się słuszne postawienie tezy, iż w latach 1925-1929 był on jednym z najbardziej zapracowanych, ale także najpłodniejszych polskich autorów penitencjarnych. Chociaż prace jego autorstwa ukazywały się poza „Przeglądem Więziennictwa Polskiego” to najczęściej we współpracy z wydawcą czasopisma czyli ZPWRP. Warto także podkreślić, że zarówno publikowane przez Z. Bugajskiego podręczniki jak i *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego* reklamowane były na łamach czasopisma¹¹⁴. Oprócz działalności publikacyjnej Z. Bugajski zaangażowany był także w działania prawotwórcze. W 1928 r. ukazała się pierwsza kompleksowa regulacja prawna dotycząca polskiego więziennictwa, czyli rozporządzenie w sprawie organizacji więziennictwa, przy którego tworzeniu Z. Bugajski brał aktywny udział¹¹⁵.

Zważywszy na przedstawione powyżej argumenty, pierwszy artykuł Z. Bugajskiego na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” ukazał się dopiero w 1929 r. i nosił on tytuł *Penitencjaryzm polski na Powszechniej Wystawie Krajowej w Poznaniu*¹¹⁶. Tytuł artykułu mógł być mylący dla czytelników, ponieważ prezentował on dokonania polskiego więziennictwa w związku z obchodami jego dziesięciolecia, nie zaś relację z wystawy krajowej. W artykule czytelnicy mogli zapoznać się z kwestiami: wychowania religijnego, oświaty, pracy oraz opieki zdrowotnej prowadzonej

¹¹⁰ Zob.: Z. Bugajski, *Zasadnicze wiadomości z zakresu praktycznego więziennictwa*, Warszawa 1925, ss. 68.

¹¹¹ Zob.: Idem, *Wykład więziennoznawstwa*, Warszawa 1926, ss. 137.

¹¹² Na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” ukazało się uroczyste zaproszenie Z. Bugajskiego z prośbą aby zgodził się pełnić funkcję redaktora *Księgi Jubileuszowej Więziennictwa Polskiego*. Zob.: „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1928, nr 11, s. 2.

¹¹³ Zob.: *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1928*, pod red. Z. Bugajski, Warszawa 1929, s. 106-123, 133-161.

¹¹⁴ Zob.: „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1925, nr 7, s. 16.

¹¹⁵ Zob.: B. Kułan, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 84-88.

¹¹⁶ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1929, nr 52-53, s. 4-7.

w zakładach karnych II Rzeczypospolitej¹¹⁷. Na początku artykułu redakcja „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” zamieściła także fotografię autora¹¹⁸. Kolejny artykuł Z. Bugajskiego ukazał się na łamach czasopisma w 1930 r. w numerze wrześniowym. Poświęcony był on działalności Towarzystwa Opieki nad Więźniami Patronat (dalej jako: Patronat) i podpisany został jedynie inicjałami Z. B.¹¹⁹ W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące prac poszczególnych komisji Patronatu w poprzednim roku¹²⁰. Trudno z całą pewnością stwierdzić czy był to rzeczywiście tekst autorstwa Z. Bugajskiego. Przemawiało za tym przynajmniej kilka przesłanek. Wśród współpracowników „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” trudno było wskazać drugą osobę posługującą się takimi inicjałami. Warto także nadmienić, iż w późniejszym czasie Z. Bugajski używając inicjałów podpisywał wszystkie swoje artykuły w czasopiśmie „W Służbie Penitencjarnej”¹²¹. Wydaje się zatem bardzo prawdopodobne, iż wspomniany artykuł wyszedł spod jego pióra.

Kolejny artykuł autorstwa Z. Bugajskiego ukazał się na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” w styczniu 1931 r. i został on już podpisany przez autora pełnym imieniem i nazwiskiem. Nosił on tytuł *Walka z występkiem w Belgii*. W artykule Z. Bugajski powołując się na wykład sędzi Wandy Grabińskiej¹²² omówił belgijskie zasady polityki karnej stosowanej wobec osób nieletnich. Jak zaznaczył we wstępie: „dopiero w porównaniu z systemem walki z przestępczością dzieci w innych krajach można zdać sobie sprawę, jak wiele nam pozostaje jeszcze do uczynienia w tej dziedzinie”¹²³. Nieco miejsca w swoim artykule Z. Bugajski poświęcił opisowi ośrodka w Namur, gdzie w wydzielonych pawilonach przebywały

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibidem, 1930, nr 65, s. 14-15.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Redakcja czasopisma „W Służbie Penitencjarnej” podała czytelnikom informację, że pod inicjałami Zetbe – kryje się postać Zygmunta Bugajskiego. Niestety redakcja „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” nie umieściła takiej adnotacji. Autorstwo artykułów podpisanych inicjałami Z. B. na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” przypisała Z. Bugajskiemu także E. Janiszewska-Talago. Zob.: B. Kułan, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 311; E. Janiszewska-Talago, *Polska Bibliografia Penitencjarna 1795-1962*, Warszawa 1963, s. 23; „W Służbie Penitencjarnej”, 1937, nr 19, s. 4.

¹²² Wanda Grabińska (1902-1980) polska prawniczka, pierwsza kobieta na stanowisku sędziego. W 1924 r. ukończyła studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim i rozpoczęła aplikację sędziowską. Od 1929 r. orzekała w sądach oraz pracowała m.in. w Ministerstwie Opieki Społecznej. Po II wojnie światowej wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych. Opracowano na podstawie: S. Milewski, Zanim kobieta została adwokatem, „Palestra” 2002, nr 1-2, s. 98-106.

¹²³ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1931, nr 69, s. 4.

dziewczęta, które dopuściły się przestępstw kryminalnych¹²⁴. Kolejne dwa artykuły autorstwa Z. Bugajskiego pojawiły się w „Przeglądzie Więziennictwa Polskiego” w 1931 r. i miały bezpośredni związek z wprowadzeniem w życie nowego regulaminu więziennego. Z. Bugajski brał udział przy tworzeniu tego aktu prawnego. W obu cyklicznie opublikowanych artykułach przedstawił on w przystępny dla czytelnika sposób najważniejsze idee przyświecające Ministerstwu Sprawiedliwości przy tworzeniu tego aktu prawnego. Oprócz najważniejszych wytycznych regulaminu więziennego, Z. Bugajski podkreślił fakt ujednolicenia przepisów penitencjarnych występujących w różnych zaborach oraz przygotowanie systemu więziennego do wprowadzenia nowego kodeksu karnego, który wszedł w życie w 1932 r.¹²⁵ W swoim artykule Z. Bugajski podkreślał iż ideą kary więzienia była poprawa moralna przestępcy oraz przywrócenie go społeczeństwu, natomiast zadanie funkcjonariuszy Straży Więziennej miało skupiać się na wychowywaniu osób pozbawionych wolności. Praca ze skazanymi według postanowień nowego regulaminu miała opierać się na: opiece duchowej, działalności szkolnej i kulturalno-oświatowej, wychowaniu fizycznym oraz zatrudnieniu osadzonych¹²⁶. Jak twierdził Z. Bugajski było to pierwsze tego typu prawodawstwo w Europie, co sytuowało II Rzeczpospolitą wśród najbardziej humanitarnych państw Starego Kontynentu pod względem regulacji prawnych¹²⁷. W kontynuacji artykułu, która ukazała się na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” w grudniu 1931 r. Z. Bugajski przybliżył kwestie dotyczące: pracy osadzonych, form wymierzania kar dyscyplinarnych, zasad systemu progresywnego oraz klasyfikacji skazanych¹²⁸.

W 1933 r. jak już wcześniej wspomniano w ZPWRP zaszły dość istotne zmiany, które wpłynęły także na „Przegląd Więziennictwa Polskiego”. W kwietniu 1933 r. pojawił się pierwszy numer czasopisma w nowej szacie. Już na stronie tytułowej podane zostały nazwiska osób, które zapowiedziały współpracę przy publikowaniu artykułów naukowych na łamach wydawnictwa. Wśród wymienionych osób znalazł się także Z. Bugajski¹²⁹. Pierwszy tekst jego autorstwa ukazał się na łamach odnowionego „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” już w kolejnym numerze. Nosił on tytuł:

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Ibidem, 1931, nr 79, s. 20.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Ibidem, 1931, nr 80, s. 4-5.

¹²⁹ Ibidem, 1933, nr 1, s. 1.

*Organizacja Wyszukolenia Kryminologiczno-Penitencjarnego w Polsce*¹³⁰. W treści artykułu Z. Bugajski skupił się na zagadnieniach dotyczących zwalczania przestępczości oraz szkolenia funkcjonariuszy Straży Więziennej. W związku z wprowadzeniem rozporządzenia o Straży Więziennej w 1932 r. likwidacji uległa Centralna Szkoła Ministerstwa Sprawiedliwości w Warszawie, którą przekształcono w Szkołę dla Wyższych i Niższych Funkcjonariuszy. Z. Bugajski w pierwszej części swojego artykułu przedstawił zagadnienia dotyczące zmian strukturalnych w placówce¹³¹. Na uwagę zasługuje fakt, iż wśród wykładowców odmienionej placówki znaleźli się stali współpracownicy „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” w tym m.in. L. Radzinowicz, J. Jamontt, W. Łuniewski, L. Dworzak czy Kazimierz Stołyhwo¹³². Przedmiotów praktycznych uczyli natomiast doświadczeni funkcjonariusze Straży Więziennej, najczęściej z warszawskich zakładów karnych¹³³. W dalszej części swojego artykułu Z. Bugajski podkreślał wartości płynące ze szkolenia funkcjonariuszy Straży Więziennej, którym należało w pierwszej kolejności stworzyć możliwości rozwoju, a dopiero później wymagać od nich zadań wychowawczych. Autor apelował także o wzbogacenie studiów prawniczych przedmiotami z zakresu penologii¹³⁴. Kolejny artykuł autorstwa Z. Bugajskiego na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” był zarazem ostatnim w ramach jego współpracy z czasopismem. Ukazał się on w sierpniu 1934 r. i dotyczył awansu zawodowego T. Krychowskiego, który przestał być Dyrektorem Departamentu Karnego, a został powołany na stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych¹³⁵. W artykule tym Z. Bugajski przedstawił krótką relację z pożegnania T. Krychowskiego, które odbyło się kilka tygodni wcześniej. W dalszej części tekstu zaznaczył jednak, że częste zmiany na stanowiskach kierowniczych w więziennictwie

¹³⁰ Zob.: Ibidem, 1933, nr 2, s. 6-9.

¹³¹ Ibidem, s. 7.

¹³² Kazimierz Stołyhwo (1880-1966) polski profesor antropologii. Urodził się w Brańkowie na Podolu. Studiował na Uniwersytecie Warszawskim oraz w Niemczech i Francji. Wykładał początkowo w Wolnej Wszechnicy Polskiej, prowadził także badania w wielu miejscach na świecie m.in. w Argentynie, Austrii czy Węgrzech. Był członkiem wielu międzynarodowych towarzystw antropologicznych. W 1936 r. związał swoją karierę naukową z Uniwersyteciem Jagiellońskim. Podczas okupacji niemieckiej został aresztowany i osadzony w obozie w Sachsenhausen. Po zakończeniu wojny kontynuował pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zmarł w Krakowie w 1966 r. Opracowano na podstawie: A. Synowiec, *Jak w czasach niegodnych zachować godność. Kazimierz Stołyhwo podczas II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace Historyczne”, 2023, z. 2, s. 549-575.

¹³³ „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1933, nr 2, s. 7.

¹³⁴ Ibidem, s. 9.

¹³⁵ Ibidem, 1934, nr 17, s. 2.

nie sprzyjały ciągłości wprowadzanych w życie rozwiązań. Stwierdził także, że często w Departamencie Karnym Ministerstwa Sprawiedliwości i w więziennictwie dochodziło do niepotrzebnych konfliktów, a ministerstwo zajmowało się sprawami mało istotnymi, takimi jak np. hodowla królików, morwy czy jedwabników w zakładach karnych. W dalszej części artykułu Z. Bugajski przedstawił sukcesy T. Krychowskiego na polu walki z przestępczością i jak stwierdził wytyczenia przez niego drogi ku „klinikom społecznych” a nie zakładom karnym, które miały być oparte na humanitarnych i wychowawczych zasadach, a nie odwiecie i izolacji osadzonego¹³⁶. W ostatnim akapicie swojego artykułu Z. Bugajski przywołał przypowieść o talentach i stwierdził, że gdyby T. Krychowski wrócił kiedyś na stanowisko Dyrektora Departamentu Karnego, to by nie okazało się, że wszystkie jego wytyczne zostały zakopane głęboko w ziemi¹³⁷.

Jak już wcześniej wspomniano w 1936 r. KWPFWSW zmieniła charakter wydawnictwa jakim był „Przegląd Więziennictwa Polskiego”. W jego miejsce zaczął ukazywać się kwartalnik o charakterze naukowym oraz czasopismo o proveniencji popularnonaukowej czyli „W Służbie Penitencjarnej”. Na łamach drugiego ze wspomnianych czasopism Z. Bugajski wielokrotnie publikował swoje artykuły¹³⁸. Był także pomysłodawcą nazwy czasopisma¹³⁹. Trudno natomiast stwierdzić dlaczego nie wrócił już nigdy na łamy naukowego kwartalnika jakim został „Przegląd Więziennictwa Polskiego”. Być może wynikało to z faktu, że w tym czasie opublikował książkę: *Nowa organizacja więziennictwa w oświeceniu historycznym*¹⁴⁰, która ukazała się w 1937 r. W dalszym ciągu pracował także nad aktami prawnymi dotyczącymi systemu penitencjarnego powstającymi w Ministerstwie Sprawiedliwości. Przykładem tej działalności było opublikowanie niezwykle perspektywicznej ustawy o organizacji więziennictwa z 26 lipca 1939 r.¹⁴¹ Ze względu jednak na czas wejścia w życie tego aktu prawnego możemy rozpatrywać jego założenia jedynie w ujęciu teoretycznym.

Na zakończenie warto wspomnieć, że współpraca Z. Bugajskiego z ZPWRP, a później KWPFWSW nie ograniczała się jedynie do działalności

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Ibidem, s. 3.

¹³⁸ Szerzej na temat aktywności publikacyjnej Z. Bugajskiego na łamach czasopisma „W Służbie Penitencjarnej”. Zob.: B. Kułan, *Nieznana ofiara Katyńa...*, s. 119-123.

¹³⁹ Zob.: Ibidem, s. 312.

¹⁴⁰ Z. Bugajski, *Nowa organizacja więziennictwa w oświeceniu historycznym*, Warszawa 1937, ss. 89.

¹⁴¹ Zob.: Dz. U. 1939, nr 68, poz. 457.

publikacyjnej i naukowej. Jego zaangażowanie w prace związku zawodowego więźniaków spowodowało, że jako pierwszy został on powołany w poczet honorowych członków związku. Miało to miejsce 31 maja 1928 r.¹⁴² Oprócz tego Z. Bugajski był członkiem komisji związkowej oraz zaproponowano mu funkcję prezesa ZPWRP. Trudno stwierdzić dlaczego Z. Bugajski nie objął tej funkcji, ale zapewne na przeszkodzie stanęły obowiązki zawodowe i naukowe, a także fakt likwidacji ZPWRP w 1933 r.¹⁴³ Innym ważnym i wymagającym wspomnienia obszarem współpracy Z. Bugajskiego z ZPWRP, a później KWPFWSW, była jego działalność w Komitecie Budowy Domów Uzdrowiskowych. O aktywności tej wielokrotnie informowano na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego”. Co warte odnotowania zakończyła się ona sukcesem w postaci zebrania środków finansowych na zakup domu uzdrowiskowego w Świdrze pod Otwockiem, który dumnie nazwano „Orlą Strzechą”¹⁴⁴.

Podsumowanie

Dokonując podsumowania współpracy Z. Bugajskiego ze ZPWRP, KWPFWSW oraz wydawanym przez oba organy „Przeglądem Więziennictwa Polskiego” należy stwierdzić, iż był on wielkim orędownikiem problemów z jakimi zmagali się funkcjonariusze Straży Więziennej w II Rzeczypospolitej. Z. Bugajski angażował się nie tylko w sposób naukowy publikując swoje prace na stronach czasopisma, ale także przewodniczył wielu inicjatywom proponowanym przez więźniaków. Inicjatywy te miały zarówno charakter publikacyjny jak chociażby wydanie *Księgi Jubileuszowej Więziennictwa Polskiego*, ale także bardziej praktyczny, jak pomoc i zaangażowanie w urzeczywistnienie idei zakupu uzdrowiska dla funkcjonariuszy Straży Więziennej. Należy zaznaczyć, iż prace te Z. Bugajski łączył z codziennymi obowiązkami realizowanymi w: Ministerstwie Sprawiedliwości, szkołach kształcących funkcjonariuszy więziennych, a także działalnością naukową oraz kilkuletnim okresem zatrudnienia w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie¹⁴⁵. Wydaje się, iż najlepszym

¹⁴² B. Kułan, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 123.

¹⁴³ Zob.: Dz. U. 1932, nr 74, poz. 667.

¹⁴⁴ Szerzej na temat działalności Z. Bugajskiego w ramach Komitetu Budowy Domów Uzdrowiskowych. Zob.: B. Kułan, *Nieznana ofiara Katynia...*, s. 125-144.

¹⁴⁵ Ibidem, s. 145-150.

podsumowaniem zaangażowania Z. Bugajskiego nie tylko w działalność „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” ale także w aktywność ZPWRP i KWPFWSW będą słowa, które zostały wypowiedziane podczas nadania mu tytułu honorowego członka ZPWRP. W relacji z uroczystości zamieszczonej na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” czytamy: „Pan Radca Bugajski położył między władzami Centralnymi a Związkiem most, poprzez który otworzyła się droga dla wspólnej pracy Władz Centralnych i Związku. Jak jest to potrzebne i jaki będzie z tego pożytek dla więziennictwa, chyba i jedna i druga strona najdokładniej zdają sobie z tego sprawę¹⁴⁶.

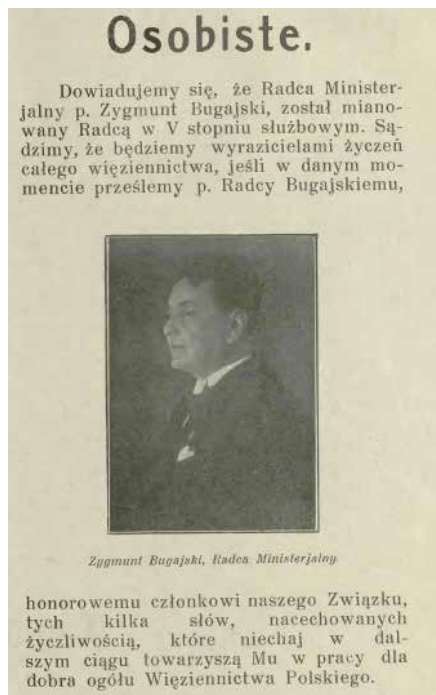
Trudno stwierdzić jak wyglądałby polski penitencjaryzm gdyby nie tragedia II wojny światowej. Kosztowała ona życie przynajmniej kilkunastu wspomnianych w niniejszym artykule postaci. Wydaje się jednak, że przedstawione powyżej dokonania, pozwalają na postawienie tezy, iż system penitencjarny II Rzeczypospolitej zmierzał do realizacji ambitnych zadań, które stawiali mu ustawodawcy w tym m.in. humanitaryzacji kary pozbawienia wolności oraz wprowadzenia na szeroka skalę pracy, nauki, opieki duchowej i wychowania fizycznego wobec osadzonych. W tych kierunkach szkolono także personel polskich jednostek penitencjarnych, w czym nieoceniony udział miał Z. Bugajski. W zestawieniu z rozgrywającą się w tym samym czasie tragedią niemieckich obozów koncentracyjnych czy sowieckich łagrów trudno mieć wątpliwości, że polskie środowisko penitencjarne dążyło do systemu więziennego, który mógłby być przykładem dla innych krajów europejskich. Na zakończenie warto przypomnieć iż Z. Bugajskiego oraz jego najbliższych również dotknęła tragedia II wojny światowej. Jego brat – J. Bugajski zamordowany został wiosną 1940 r. w Charkowie. Jego siostra I. Wirszyłło – funkcjonariuszka Straży Więziennej, zmarła na tyfus w obozie Auschwitz-Birkenau, a jej mąż Ludwik Wirszyłło razem z Z. Bugajskim zamordowani zostali przez Rosjan w Katyniu¹⁴⁷.

¹⁴⁶ Ibidem, s. 125.

¹⁴⁷ Zob.: Ibidem, s. 253-264.

Aneks nr 1. Fotografie

Zdjęcie nr 1. Gratulacje złożone Z. Bugajskiemu przez redakcję „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” w związku z awansem służbowym.

Źródło: „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1930, nr 58, s. 9.

Zdjęcie nr 2. Fotografia przedstawiająca członków Komitetu Budowy Domów Uzdrowiskowych przeznaczonych dla funkcjonariuszy Straży Więziennej. Drugi z lewej siedzi Z. Bugajski. Pierwszy z prawej stoi S. Dąbrowski – wieloletni redaktor naczelny „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” oraz autor artykułów zamieszczanych na łamach czasopisma.

Źródło: *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1928*, pod red. Z. Bugajski, Warszawa 1929, s. 19.

Zdjęcie nr 3. Informacja zamieszczona na łamach „Przeglądu Więziennictwa Polskiego” zachęcająca do zakupu publikacji z zakresu więziennictwa w tym prac Z. Bugajskiego.

LITERATURA WIEZIENNA.

WYDAWNICTWA, BĘDĄCE NA SKŁADZIE W REDAKCJI

BUGAJSKI ZYGMUNT: „Zasady i wytyczne z zakresu praktycznego więziennictwa”. (Cena 2 zł 50 gr).

CZARKOWSKI BOLESŁAW: „O gnicie pracy więźniów”. (Cena 3 zł).

NEVMARK EDWARD: „Lata ułaski karygodnej” (przyczyny przestępczości). (Cena 3 zł).

RAJOWSKI SERGIUSZ: „Zasadnicze wiadomości z zakresu nauki o penitencji”. (Cena 1 zł).

WAPNIAŃSKI HENRYK: „Wiadomości praktyczne z zakresu gospodarki więziennej dla wyższych i niższych funkcjonariuszów więziennych”. (Cena 4 zł).

Nakładem Związku Zawodowego Pracowników Więziennych.

Bugajski Zygmunt i Neymark Edward:

„Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa”

- I. Uwagi X. hr. Potulskiego — pomnik penitencjaryzmu polskiego.
- II. Organizacja lokalnych zarządów więzień z punktu widzenia polityki penitencjarnej.
- III. Dobór i wykształcenie personelu więziennego.
- IV. Praca więźniów, jako czynnik reformy penitencjarnej.
- V. Rola administracji więziennej w zakresie stosowania wyroków nieokreślonych.
- VI. Organizacja więziennictwa polskiego.
- VII. Zastosowanie w więziennictwie polskim progresywnego systemu odbywania kary pozbawienia wolności.

Cena egzemplarza 6 zł (dla urzędników i funkcjonariuszów więziennych, samowilejczych w Redakcji lub u autorów — 6 zł).

Do powyższych cen dolicza się koszty przesyłki.

Źródło: „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 1925, nr 7, s. 16.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

1. Instytut Pamięci Narodowej, sygn. BU 01136/342

Akty prawne i dzienniki promulgacyjne:

1. Dz. U. 1932, nr 74, poz. 667.
2. Dz. U. 1939, nr 68, poz. 457.
3. Monitor Polski 1937, nr 260, poz. 410.

Prasa:

„Pracownik Więzienny”:

1. 1923, nr 9.

„Przegląd Więziennictwa Polskiego”:

1. 1925, nr: 1, 2, 4, 6, 7.
2. 1926, nr: 12, 17, 18.
3. 1927, nr: 25, 24, 29.
4. 1928, nr: 11, 36, 42, 43.
5. 1929, nr: 49, 52-53, 54, 56.
6. 1930, nr: 58, 59, 60, 61, 65, 68.
7. 1931, nr: 69, 72, 79, 80.
8. 1932, nr: 82.
9. 1933, nr: 1, 2, 4, 5, 6.
10. 1934, nr: 1, 15, 17, 21.
11. 1935, nr: 22, 26, 29, 30, 31, 33.
12. 1936, nr: 34, 36, 37.
13. 1936, z. 1, 2.
14. 1937, z. 1, 2.
15. 1938, z. 1, 3.
16. 1939, z. 1.

„W Służbie Penitencjarnej”:

1. 1936, nr 6.
2. 1937, nr 19.

Prace zwarte i artykuły:

1. *Album Prawników Polskich*, „Ruch Ekonomiczny Prawniczy i Socjologiczny”, 1937, z. 2.
2. Bedyński K., *Generałowie Więziennictwa*, „Forum Penitencjarne”, 2008, nr 2.
3. Bielawski L., *Grażyna Władysława Dąbrowska (28 XI 1921 – 12 V 2016)*, „Muzyka”, 2017, nr 1.
4. Blombergowa M. M., *Uczni polscy rozstrzelani w Katyniu, Charkowie i Twerze*, „Analecta”, 2000, nr 18, s. 58;
5. Bugajski Z., Neymark E., *Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa*, t. 1, Warszawa 1925.
6. Bugajski Z., *Nowa organizacja więziennictwa w oświeceniu historycznym*, Warszawa 1937.
7. Bugajski Z., *Więzienioznawstwo. Zarys nauki o karze*, Rawicz 1924.
8. Bugajski Z., *Wykład więzienioznawstwa*, Warszawa 1926.
9. Bugajski Z., *Zasadnicze wiadomości z zakresu praktycznego więziennictwa*, Warszawa 1925.
10. Chmielewski K., *Zygmunt Bugajski (1887-1940) i jego koncepcje dotyczące wybranych elementów kary więzienia*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2016, nr 92.
11. Gliński W., *Działalność Wydawnicza Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego w Toronto (1956-2016)*, „Seaculum Christianum”, 2018, t. 25.
12. Górny J., *Wspomnienie pośmiertne o Profesorze Jerzym Śliwowskim*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny”, 1983, nr 3,.
13. Grodziski S., *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1981, t. 33.
14. Janiszewska-Talago E., *Polska Bibliografia Penitencjarna 1795-1962*, Warszawa 1963.
15. Janiszewska-Talago E., *Szkoła antropologiczna prawa karnego w Polsce*, Warszawa 1965.
16. Juchniewicz T., Pluta P., *Witold Świda. Przyczynek do dziejów wileńskich przyszłego Rektora Uniwersytetu Wrocławskiego*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, 2018, nr 18.
17. Kolarzowski J. J., *Definicje i funkcje polityki karnej w pracach Bronisława Wróblewskiego*, „Studia Iuridica”, 1996, t. 31.
18. Kotliński T. J., *Polska prasa penitencjarna i więzienna w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2009, nr 62-63.
19. Krajewski K., *Leon Radzinowicz 1906-1999*, „Państwo i Prawo” 2000, z. 12.
20. *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1918-1928*, pod red. Z. Bugajski, Warszawa 1929.

21. Kułan B., *Konspiracyjna działalność Ireny Wirszyłło (1903-1944) – strażniczki więziennej z Pawiaka i Aresztu Centralnego w Warszawie*, „UR Jorunal of Humanities and Social Sciences”, 2017, nr 4.
22. Kułan B., *Nieznana ofiara Katynia. Zygmunt Bugajski (1887-1940) prawnik i penitencjarysta*, Kraków 2017.
23. Kułan B., *Poglądy Zygmunta Bugajskiego (1887-1940) na wychowanie fizyczne więźniów oraz ich praktyczna realizacja w systemie penitencjarnym II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2020, nr 2.
24. Kułan B., *Strażniczki z Pawiaka. Wanda Gawryłow-Jankowska (1907-1994) i Irena Wirszyłło (1903-1944) w świetle dokumentów Komisji Historii Kobiet*, „Res Historica”, 2021, nr 52.
25. Lelental S., *Profesor Jerzy Śliwowski (1907-1983)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 2008, nr 58.
26. Łyś G., *Przystanek Tworki. Dzieje pewnego szpitala*, Warszawa 2025.
27. Majchrzyk Z., *Witold Łuniewski (1881-1940)*, „Postępy Psychiatrii i Neurologii”, 1998, t. 7.
28. Marek A., *Jerzy Śliwowski 1907-1983*, „Państwo i Prawo”, 2000, z. 12.
29. Milewski S., Redzik A., *Themis i PHEME. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 r.*, Warszawa 2011.
30. Milewski S., *Zanim kobieta została adwokatem*, „Palestra” 2002, nr 1-2.
31. Neymark E., *Emil Stanisław Rappaport*, „Przegląd Penitencjarny”, 1965, nr 4.
32. Okulski M., *Sergiej Victotovic Poznysev. Short reflections and recollections on the 70-th anniversary of his Death*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. Profesora Stanisława Batawii”, 2014, nr 21.
33. Orlikowski W., *Falerystyka i filatelistyka z za krat 1923-2023. Odznaczenia, odznaki, oznaki, znaki, emblematy, dystynkcje i legitymacje więziennictwa, Straży Więziennej, Służby Więziennej oraz stowarzyszeń funkcjonariuszy i pracowników więziennych*, Warszawa 2025.
34. Pawlak K., *Polski Biograficzny Słownik Penitencjarny*, Kalisz 2008.
35. Redzik A., *Ludwik Dworzak. Najbliższy uczeń Juliusza Makarewicza*, [w:] *Problemy stosowania prawa sądowego. Księga Pamiątkowa dedykowana prof. Edwardowi Skrętowiczowi*, pod red. I. Nowikowski, Lublin 2007.
36. Skoczkowski J., *W 40-tą rocznicę śmierci docenta dr. med. Witolda Łuniewskiego, twórcy polskiej szkoły psychiatrii sądowej*, „Psychiatra Polska”, 1984, nr 18.
37. *Słownik Biograficzny Adwokatów Polskich*, pod red. A. Redzik, Warszawa 2018.
38. *Słownik Psychologów Polskich*, pod red. Idem, T. Rzepa, R. Stachowski, Poznań 1992.

39. Synowiec A., *Jak w czasach niegodnych zachować godność. Kazimierz Stołyhwo podczas II wojny światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace Historyczne”, 2023, z. 2.
40. Szczepański T., *Funkcjonariusze i pracownicy więziennictwa RP zabici w Zbrodni Katyńskiej*, Warszawa 2024.
41. Śliwowski J., *Profesor Emil Stanisław Rappaport nie żyje*, „Gazeta Penitencjarna”, 1979, nr 2.
42. Waśkowski E., *Prof. Gabriel Szerszeniewicz (Z powodu 25-lecia od dnia śmierci)*, „Palestra”, 1938, nr 1.
43. Więckowska H., *Wspomnienie pośmiertne adw. Helena Wiewiórska*, „Palestra”, 1967, nr 114.
44. Zieliński M., *Gabriel Szerszeniewicz (1863-1912) – Jego życie i pogląd na kwestię poszanowania prawa. W związku ze stuleciem śmierci*, „Palestra” 2012, nr 1-2.

Źródła internetowe:

1. <https://www.facebook.com/search/top/?q=marceli%20d%C4%85browski> (dostęp z dnia: 23 lipca 2025 r.)